

Några funderingar om språkliga likheter och olikheter

Språk är något som fascinerar många människor. För några blir språkintresset så viktigt att vi ägnar oss åt det på heltid. När det går så långt kan man kanske tycka att det handlar om någon slags galenskap; lyckligtvis ser samhället ändå så pass positivt på saken att man till och med betalar personer som mig för att hålla på med språk. Men vad är det som är så fascinerande? När jag träffar folk som inte har språk som yrke märker jag att det är vissa saker som de tycker är speciellt intressanta. En sak som ofta kommer upp är att man tycker sig känna igen sitt eget språk i andra -- man fascineras av likheter mellan språk. Det här kan ta sig rätt olika uttryck. I Dalarna får man ofta höra att folk säger saker som: "Ja, i vårt mål finns det ju många ord från engelskan" -- och då är det tydligt att de inte menar ord som cool och diskjockey utan alldeles vanliga ord som de tycker sig känna igen i engelskan, t ex I 'jag' och cold 'kall' som ju ser ut som i och kålld på soldmål. Jag blir alltid lite förbryllad när jag hör detta -- jag undrar om man faktiskt tänker sig att dalkarlarna har varit i England och hämtat hem just de här orden. Eftersom engelskan, svenskan och soldmålet alla är germanska språk och har utvecklats ur samma gemensamma modersspråk är det förstås inte så konstigt att man känner igen ganska mycket -- i alla språken. Att försöka reda ut varför det heter just som det gör på det ena eller andra språket är ofta ganska komplicerat och språkforskare kan ägna mycket tid åt sådant.

Man hittar förstås gärna likheter också bakåt i tiden. Man säger ofta att dalmålen är "ålderdomliga". Då menar man egentligen inte så mycket mer än att det finns många saker som påminner om fornnordiskan, saker som har försvunnit i svenska, norska och danska. Men man glömmer lätt att det har hänt saker också i dalmålen, som gör att de faktiskt i vissa avseenden är mera olika fornnordiskan än vad svenska är. Det finns en berömd text från ungefär 400 efter Kristus som stod på ett dryckeshorn som hittades i Danmark och numera tyvärr är försvunnet. Den lyder: ek hlewagastir holtijar horna tawido vilket betyder ungefär "jag Hlewagastir från Holt gjorde hornet". Nästan det enda ordet som vi som svensktalande känner igen utan svårighet är horna som betyder 'horn'. I svenskan finns ordet kvar oförändrat

fast det har tappat sin ändelse. I olika dalmål heter 'horn' däremot sådant som vänn, uonn, wönn eller uänn - betydligt svårare att känna igen. Här är det alltså svenskan som är "ålderdomlig". När man begrundar sådana exempel förstår man att det blir ganska fel när man säger att dalmålet är ett "fornordiskt språk". Det är fel därför att alla språk förändras, och de förändras hela tiden. Det kan gå långsammare eller snabbare, men inget språk kan förbli detsamma i tusen år. Det gäller till och med isländskan, som man kanske ofta föreställer sig har varit likadant sedan vikingatiden.

Likheterna mellan isländska och dalmål är för övrigt något som ofta brukar framhållas, och man får gärna intrycket av att islänningar och folk från Älvdalen och Sollerön kan konversera på sina egna språk utan problem. En isländsk kollega till mig förklarar emellertid bestämt att han inte begriper ett dugg när han hör älvdalsmål. Men det gör ju inte älvdalsmål mindre intressant. Tvärtom tycker jag nog att det som är fascinerande med dalmålen är just att de är så särpräglade -- både om man jämför dem inbördes och i förhållande till andra språk. Dessutom är det förstås det förhållandet att vi har den här språkliga mångfalden alldeles inpå oss, i Sverige som annars brukar sägas ha varit så homogent ända till invandrarna började komma i större skaror för ett par decennier sedan. Vi har kanske inte tusen språk som på Nya Guinea men ändå förmodligen bortåt ett hundratal klart urskiljbara mål, om man räknar alla byar i Övre Dalarna.

Professor Östen Dahl, språkvetare som är verksam på Stockholms Universitet vid institutionen för lingvistik

Hur har den här mångfalden uppkommit? Ja, som jag sa förändras alla språk ständigt -- och i Dalarna har alltså folket i de olika byarna hållit sig tillräckligt mycket var för sig för att målen ska utvecklas åt olika håll. Idag förändras målen snabbare än någonsin förut, under trycket från svenskan. Det betyder att även om de inte glöms bort kommer de snart att vara ganska olika vad de var för några generationer sen. De flesta tycker nog att detta är tråkigt -- man skulle ju vilja att det "genuina" målet bevarades. Men ett

språk kan som jag redan har sagt aldrig förbli detsamma. Och det är ju genom att språk förändras som dalmålen har blivit vad de är -- annars skulle ju alla prata likadant.

Att språk påverkas av andra är heller inget nytt. Många av de förändringar som har skett i svenskan under århundradenas lopp har också trängt in i dalmålet. På fornsvenska hette t ex 'båt' bat - sen blev alla långa a till å, både i svenska och dalmål, så vi fick båt. Den här förändringen ägde rum någon gång på medeltiden. På Gotland och i Norrbotten heter det däremot fortfarande bat. Egentligen är naturligtvis både likheter och olikheter mellan språk fascinerande -- i synnerhet när de är oväntade. Den som försöker reda ut hur olika språk egentligen förhåller sig till varandra hittar snart många saker som är både oväntade och svåra att förklara. Till exempel hittar vi en hel del likheter mellan dalmål och målen (dialekterna) i Övre Norrland och Österbotten. Man kan tycka att det inte är så hemskt förvånande. De här målen ligger i utkanten av det svenska språkområdet och har alla bevarat ganska många s k ålderdomliga drag, d v s de har undgått en del språkförändringar som har drabbat (riks)svenskan. Det som är lite besvärligare att förklara är dock att det finns rätt många av de här likheterna som inte återfinns i fornsvenskan -- det rör sig alltså rimligtvis om nyheter som har införts i alla de här målen. Frågan är då om detta är en tillfällighet -- om de alltså var för sig har kommit på samma idé eller om alla nymodigheterna har samma ursprung. Det handlar framför allt om vissa grammatiska företeelser (vilket inom parentes betyder att de inte har studerats lika noggrant som ljudförändringar och liknande som språkhistoriker och dialektforskare har varit mest intresserade av). Till exempel använder man på många ställen i Dalarna bestämd form mera än i svenskan. Den här versen står i Lars Steenslands älvdalska ordbok under ordet maus:

Älvdalsmålet's symbol

Mause kumb uppter Klittbockum
og will fō gröt'n og mjotsjē
og se ser ø: pitå-pitå-pitå

Sollerömsmålet's symbol

Andra raden är översatt som 'och vill ha gröt och mjölk', fast egentligen står det 'och vill få gröten och mjölken'. På luleå från Norrbotten säger man med ett bekant ordspråk: ner e regen vellinge hä båondn öyngar stjid 'när det regnar välling (eg. vällingen) har bonden ingen sked'. Liknande exempel kunde man också ge från Österbotten. I de tidigaste kända formerna av

nordiska språk hade man inga bestämda artiklar alls så det här är alltså helt klart en nymodighet.

På liknande sätt säger man saker som "nybilen" i stället för "den nya bilen" på alla de här ställena. Både i Dalarna och Övre Norrland använder man verbet fara i oväntade betydelser, t ex i stället för börja. Det finns nog en hel del andra saker som det skulle bli för långgrandigt att gå in på.

Om vi återvänder till den bestämda artikeln, så är det knepiga att rikssvenska använder bestämda former mer än fornsvenska men att målen tycks ha gått ännu längre i den här utvecklingen, och de har alla gått åt samma håll. Kan de ha påverkat varandra? Om man tittar på en karta ser det en aning osannolikt ut. Mellan Dalarna och det område i Övre Norrland det handlar om ligger flera landskap -- åtminstone Härjedalen, Hälsingland och Medelpad. Det verkar inte så troligt att dalkarlarna skulle ha haft väldigt intensiva kontakter tvärs över detta stora och glest befolkade område. En nära till hands liggande tanke är att de företeelser vi talar om har varit mer utbredda under tidigare perioder. Om man tänker sig att de fanns också i resten av Norrland blir det hela lättare att förklara. Men det är frågan om det räcker. Språkförändringar brukar sprida sig på samma sätt som alla andra nyheter -- från ekonomiska och kulturella centra, längs handelsvägar och transportleder. Så om någonting har spritt sig både till Norrland, Finland och Dalarna är det kanske sannolikare att det kommer längre söderifrån -- förmodligen från Uppland. När skulle det i så fall ha varit? Socknarna längst upp i Norrbotten befolkades på 1300-talet, och Österbotten anses ha koloniserats av svenskar på 1200-talet, så man kan gissa på den perioden. Problemet är bara att det inte finns några som helst skriftliga spår av att man skulle ha pratat så här i Uppland på 1200-talet. Det behöver dock inte vara så konstigt -- man hade vid den här tiden nätt och jämnt börjat använda svenska som skriftspråk.

Vi vet också att det var konflikter mellan olika grupper om makten under den här tiden. Birger Jarl som var en av de viktigaste figurerna anses ju ha grundlagt Stockholm men han hann också med att slå ner en del väpnat motstånd, bland annat i Uppland. Själv var han östgöte och man vet att östgötskan kom att påverka det svenska skriftspråket. Så kanske det som blev svenska egentligen är östgötska och den dialekt som talades i Uppland försvann från Mälardalen efter att ha spritt sig västerut och norrut? Det är ännu så länge mest funderingar som förhoppningsvis kan klara efter hand. Men det visar var man hamnar om man tänker en stund på språkliga likheter och olikheter. Och genom att studera dalmålet som det ser ut idag kan man i bästa fall få reda på också något om svenska språkets uppkomsthistoria.

Östen Dahl